

ANKARA SANCAĞI'NDA KARAKEÇİLİLERİN SOSYO-EKONOMİK VAZİYETİ (1620-1720)

Ahmet KÖÇ

Özet: XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun farklı noktalarına dağılmaya başlayan Yörüklerin bir kısmı, Ankara sahasını kendilerine yurt edinmişlerdir. Ankara'ya yerleşen Yörüklerin bölgede hayatlarını nasıl sürdürdükleri Karakeçili Mukataası'nı ilgilendirdiğinden, mukataanın durumu burada değişen sosyal koşullar çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada 1620-1720 yılları arasında ortaya çıkan sosyal olayların demografik yapı ve iktisadi sistem üzerindeki yansımalarına bakılacaktır. Dolayısıyla araştırmanın ana eksenini, Ankara Şer'iyeye Sicilleri ve tahrir defterlerinden hareketle Karakeçili Yörük reyası ve onların mukataaları oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Ankara, Karakeçili, iktisat, mukataa.

The Socio-economic Status of Karakeçili in Ankara Sanjak (1620-1720)

Abstract: Some part of the nomads (*yürüks*), who started to disperse toward the different regions of Anatolia since the 16th century, settled in Ankara area. In order to understand how the nomads settled in Ankara, lived their lifes, and what their obligations were the Karakeçili *Mukataa* needs to be examined. Thus, the condition of the mukataa is mentioned with changing social facts in this work. It has been tried to explain reflection of the social facts that belonging to 1620-1720 over demographical structure and economical system. Therefore the main axis of the work is the Karakeçili nomads rayahs and their mukataa in the light of the *kadı* records of Ankara and the tahrirs.

Key words: Ottoman, Ankara, Karakeçili, economy, mukataa.

Giriş

XVI. yüzyılda Anadolu'nun sosyal yapısında çeşitli olaylar görülmeye başlanmıştır. Bu çalışmada esas olarak bu yüzyıl içerisinde yaşanan gelişmelere bağlı kalınarak Karakeçili aşireti reyasının yatay hareketliliği ve bunun sonucunda Karakeçili mukataasında ortaya çıkan gelişmelere değinilecektir. Karakeçili mukataası sözü edilen aşireti ilgilendirmekle birlikte bu iktisadî düzende ortaya çıkan sonuçlar bütün toplumu ilgilendirmektedir. Dolayısıyla mukataada yaşanan sorunları anlamlandırabilmek esasen o yüzyıllarda geçerli olan iktisadi hayatın gidişatı hakkında bir fikir verecektir.

Konuyu sadece Karakeçili mukataası kapsamında incelemek meseleyi anlamamızı zorlaştırabilir. Bu itibarla Ankara'da yaşayan Karakeçililerin yaşam biçimlerini, ortaya çıkan iktisadi şartları ve nüfus hareketlerini hep birlikte değerlendirdiğimizde konuyla ilgili daha gerçekçi bilgiye ulaşmış olacağız.

Aynı şekilde Karakeçili mukataasının neden oluşturulduğunu, daha doğrusu mukataalaşma sürecinin başlaması ve bu devirde mukataanın aldığı vaziyeti ortaya koymak çalışmanın diğer alanını oluşturacaktır.

Araştırmamanın çerçevesi 1620-1720 yıllarını kapsadığından, söz konusu dönemde Karakeçili aşiretinin yerleşik hayata geçmeye başladığı görülmektedir. Bu yüzyılda diğer aşiretler gibi Karakeçili aşireti de sancak içerisinde iskân edilmeye başlanmıştır. Osmanlı devrinde aşiretlerin iskânı meselesi hemen sonuç alınacak bir husus değildi. Zira o yüzyıllarda devam eden Celâlî olaylarına bir kısım konargöçerlerin de katıldığı varsayılırsa bu grupların merkezî idare tarafından kısa sürede yerleşik hayata geçirilmeleri ve bu yaşam biçimine hemen uyum sağlamalarını beklemek oldukça zordur. Bu itibarla Osmanlı toplumunun çalkantılı yüzyılında bir taraftan iskân sorunları, diğer taraftan Celâlî olaylarının oluşturduğu kargaşa sırasında Anadolu'da yaşayan aşiretler arasında yatay hareketlilik başlamıştır. Söz konusu bu hareketliliği 1620-1720 yılları arasında görebilmek mümkündür.

Öte yandan Karakeçili aşiretinde yaşanan söz konusu bu hareketliliği yine aynı isimle bilinen mukataanın malî yapısından da anlamlandırmak mümkün olmaktadır. Aslında Anadolu'da yaşayan aşiretler arasında görülen yatay hareketlilik hem Celâlî olayları ile bağlantılı sonuçlar ortaya çıkarmış, hem de bölgede görülen Celâlî karmaşası sırasında devlet yöneticilerinin reyaya karşı tutumunu da değiştirmiştir. Düzenin bozulmasından istifade eden aşiret yöneticileri konargöçer reyadan tahsil edilen vergilere yeni ilaveler yapmışlardır. Bir anlamda aşiret yöneticilerinin keyfi ihdaslarını adaletin tecelli edişine kadar durdurmak mümkün olamamıştır. Dolayısıyla o dönemde yöneticilerin keyfî idaresi sonucu reyadan zorla talep edilen aynı veya nakdî vergilere engel olunamamıştır. Bu itibarla çalışmada sözü edilen 1620-1720 tarihleri aralığında sonuçları itibarıyla çok yönlü bir değişim ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde bu değişimi Anadolu'da herhangi bir mukataa örneğinden hareketle yapılacak incelemelerde de görmek mümkün olabilecektir. O hâlde bahsedilen yüzyılda Anadolu'da birbiri ile örtüşen sosyal olayların benzer sonuçlar doğurduğunu ifade etmek, konunun izahı için önemlidir. Bu itibarla mukataaların iktisadî vaziyeti dönemin genel değerlendirmeleri için fikir verebilecek mahiyettedir. Karakeçili aşiretinin iskânı sırasında yurtlarını terk eden grupların sosyal olaylardan ne derece etkilendiklerini mukataa uygulamalarından çıkarabilmek mümkündür.

Tarihsel açıdan konuyu en iyi aydınlatabilecek kaynak türü şer'îye sicilleridir. Bu çalışmada da ağırlıklı olarak sicillerden hareketle Karakeçili aşiretinin oluşturduğu mukataa sistemi derinlemesine analiz edilmiştir. Yöntem olarak bir asırlık sürede kaynaklarda Karakeçili aşireti ile ilgili alan taraması yapılmıştır. Daha sonra sicillerdeki dava örneklerinden mühim olanları seçilerek bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak çalışma derinleştirilmiştir. Netice itibarıyla bu

çalışma şimdiye kadar hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bir aşiret mukataasının durumunu anlamaya yönelik bir denemedir.

Karakeçili Aşireti'nin Vaziyeti ve Mukataa Sistemleri

Anadolu'da sancak veya kaza dâhilinde belirli bir alanda yaylak ve kışlak hayatı sürdüren kişiler Yörük ismiyle zikredildiğinden, bu terimin daha çok Batı Anadolu'da yaşayan konargöçerler için kullanıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Yörük terimi, Anadolu'nun pek çok yerinde Türkmen teşekküllerine tabi olmayan en eski konargöçerler için de kullanılmaktadır. Bunlardan birisi de Yörük teşekküllerinden sayılan Karakeçili¹ aşiretidir. Karakeçili aşireti, XVI. yüzyıl başlarında Sivas'ın batısından Ankara'nın güneydoğusuna kadar uzanan geniş bir sahada hareket eden ve kaynaklarda Uluyörük olarak ifade edilen topluluğun oymaklarından birisiydi. Karakeçililerin Ankara civarına ne zaman geldikleri tam olarak belli değildir. Muhtemelen yine XVI. yüzyıl içerisinde Yörükler, Ankara'nın güneydoğusundaki Bâlâ kasabası ile onun doğusunda kalan Kızılırmak Nehri arasında mevsimlik olarak ikamet ediyorlardı. Aynı yüzyıl içerisinde Ankara Sancağı topraklarına gelip yerleşen Karakeçililerin² bu süre içinde kendi adlarıyla bilinen yurtlarında yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır.

Karakeçili aşireti bugün bile Anadolu'nun çeşitli noktalarında köy, kasaba ve hatta kaza³ adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, XVI ve XVII. yüzyıllarda Ankara civarında yaşamakta olan Karakeçili aşiretleri zamanla batı ve güney Anadolu'ya doğru yayılmışlardır. Daha sonraki yıllarda

¹ Orta Anadolu'da yaşayan Karakeçili aşireti ile ilgili yazılı literatürde çok fazla çalışma yoktur. Aşiret hakkında en geniş bilgi Faruk Sümer'in çalışmalarındadır. Yazarın özellikle "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", "Bozoklu Oğuz Boylarına Dair" ve "Karakeçili" ismini taşıyan çalışmaları konuyla ilgilidir. Öte taraftan İsmail Özçelik'in editörlüğünde *Oğuz Geleneği Çerçevesinde Tarihten Günümüze Karakeçililer* isimli çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışma Karakeçililerle ilgili olarak yapılmış -belki de- en yeni çalışmadır. Benzer şekilde Kültür Bakanlığı tarafından *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu* düzenlenmiştir. Bu sempozyum bildirileri Anadolu'da yaşayan çeşitli Yörük ve Türkmen çevrelerini derinlemesine analiz eden çalışmalar içermektedir. Şimdiye kadar bahsedilen bu eserlerin hiçbirinde Karakeçili Mukataası'nın varlığı hakkında ne bir başlık nede araştırma vardır.

² F. Sümer'e göre, Karakeçililer Şarkıpâre, Ortapâre ve Yüzdepâre isimleriyle üç kola ayrılan Uluyörük topluluğu içinde Yüzdepâre'ye mensup olup otuz üç kışlakta oturmakta ve bu kışlaklarda Uluyörük'ün diğer bütün bölükleri gibi çiftçilik yapmaktaydılar. Yazın gittikleri yaylada hem davarları, sığırları ve atları otlatmakta, hem de dinlenerek kendilerini hasada hazırlamaktaydılar (Sümer, 1993, s. 178).

³ Günümüzde idari bakımdan kendi ismiyle bilinen Karakeçili ilçesi Kırıkkale iline bağlıdır.

ise aşiret mensupları Ankara-Bursa arasındaki geniş bir sahada ikamet etmeye başlamışlardı (Gündüz, 2005, s. 23). Karakeçililerle ilgili en erken kayıt 1463 tarihlidir. Söz konusu kayıta, Ankara Sancağı'na bağlı Kasaba nahiyesinde yaşayan Yörüklerin sayısı 200 hane iken⁴ bu sayı daha sonraki tahrirlerde hızla artmıştır. 1523/30 tahririnde Kasaba Yörükleri 55 cemaat dâhilinde 908 hane, 553 mücerred ve 54 muaftan ibarettir. 1571 yılına ait tahrirde ise Yörüklerin cemaat sayısı artmamasına rağmen, toplamda 2116 hane, 181 mücerred ve 21 muafa ulaşmışlardır⁵.

Karakeçili Yörükleri konargöçer özellikleri nedeniyle hayatlarını, cemaatlerine verilen yaylak ve kışlak arazileri arasında geçirirlerdi. Her cemaate verilen arazilerin sınırları tahrir defterlerine kaydedilmiş olsa da konargöçerler arasında arazi sorunları sık sık yaşanmıştır⁶. Kendi sahaları içerisinde hareket eden Yörükler, hayvancılığın yanı sıra, tarımla da uğraşıyorlardı. Karakeçili Yörüklerinin kendi idari bölgelerinde günlük hayatlarını sürdürebilmeleri, ortaya çıkan olayları ivedilikle karara bağlayabilmek maksadıyla bölgede bir *Yörük kadılığı* tahsis edildiği belgelerden anlaşılmaktadır (AŞS 16/02:1058). Oluşturulan bu Yörük kadılığı hem kendi aşireti halkını hem de diğer Türkmen ve Yörüklerle birlikte bir idari birim hâline getirilmiştir. Kaynaklarda *Yörük kadısına hüküm ki* şeklinde başlayan fermanlar, bölgede yaşayan grupların hızlı bir şekilde adalete ulaşmalarını sağlamaya yönelik uygulamanın ürünüdür. Bir anlamda Osmanlı merkezî yönetimi idari mekanizmayı elinde tutan kadılar, konargöçer hayatı sürdüren grupların ayağına kadar götürmüş oluyordu.

Ankara'da XVI. yüzyıla ait 1523/30 ve 1571 yıllarına ait tahrirlerde sancak genelinde özellikle Kasaba ve Bacı kazalarında meskûn nüfus olarak kaydedilen mezraalarda Yörüklerin oturduğu görülmektedir⁷. İkinci tahrirde *Tevâif-i*

⁴ 1463 tahririnde "Sûret-i Yörükân-ı Livâ-i Ankara" başlığı altında Kasaba Yörükleri 200 hânedan İshaklu, Tutlu ve Gündoğmuş Yörükleri 100 haneden, Karakeçili Yörükleri ise 105 haneden müteşekkildir (BOA. MAD.9, v.6a).

⁵ Kasaba Yörükleriyle ilgili BOA-MAD-9, v.6a. BOA-TD-117, ss.119-146. BOA-MVAD-438, s. 399. Ayrıca bk. Muzaffer Arıkan, *H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla metin tesbiti)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1958, s. 20 ve E. Erdoğan, *Ankara Yörükleri (1463-1523/30- 1571 Tahrirlerine Göre)*, s. 122.

⁶ Mukataanın dışında oturan kişilerle yaşanan sorunlar oldukça fazladır. Konargöçerlerin sınır anlaşmazlıkları yaylak, kışlak ve mezralarının hukuki sorunları bitmez tükenmez sıkıntılardır. Ahmed Ağa bin Süleyman Çavuş, Hisarköy'de 20000 akçe zeamete sahip olan Es-seyyid Mehmed Bey ve Es-seyyid el-hâc Mustafa ile davalaşarak Çırçırbeğarı ve Karaca Hüseyin yolu üzerinde bulunan arazilerin bir kısmının mukataaya ait olduğunu mahkeme kararı ile tespit ettirmiştir (AŞS. 95/781:266).

⁷ XVI. yüzyılda Ankara Sancağı'nda bulunan köy, mezra veya yaylakların tamamı aşiretlere bağlı gruplara verilmiştir. Benzer şekilde Bozok kazasında bulunan söz

Yörükân-ı Kasaba tabî-i Kazâ-i Ankara, hass-ı mirliva başlığıyla sunulan aşiretlerin isimleri onların Karakeçili olduklarını göstermektedir⁸ (Erdoğan, 2005, s. 126). Bu dönemde Yörük cemaatlerinin büyük bir kısmı ziraatten çok hayvancılıkla geçinmekte olup bunların yerleşik hayata henüz tam olarak geçemedikleri anlaşılmaktadır. Esasında Yörüklerin yetiştirdiği tarımsal ürünler onların nasıl bir hayat sürdüğünü izah eder mahiyettedir. Kaynaklarda Yörüklerin verdikleri vergilere bakıldığında onların ağırlıklı olarak buğday ve arpa istihali yanında hayvancılıkla uğraştıkları ortaya koymaktadır.

Osmanlı devrinde Ankara Sancağı'nda yaşayan Yörüklerin sayıları bir hayli fazladır. Bu yüzden olsa gerek, Yörüklerin farklı isimler ve farklı gruplar halinde oluşturulan haslara tahsis edildiği görülmektedir⁹. 1523/30 tahririnde Kasaba Yörüklerinin gelirleri sancakbeyine ait iken 1571 tahririnde ise Sultan Murad Hân haslarına aktarılmıştır. Benzer şekilde Karakeçili Mukataası 22 Zilkâde 1060/16 Kasım 1650 tarihinde bir ara vezir-i azam Mustafa Paşa hasları arasında gösterilmiştir (AŞS. 37/723: 68- 69). Bu tarihten kısa bir süre sonra yeni bir düzenleme yapılarak hem Karakeçili hem de Akkeçili aşiretlerinin vergileri has olarak Vezir-i azam Mustafa Paşa'ya tahsis edilmiştir¹⁰ (AŞS. 37/723: 68). XVII. yüzyılın sonlarına doğru Karakeçili Mukataası Vezir-i azam Mustafa Paşa haslarından ayrılarak bu sefer, Haseki Sultan'ın haslarına bağlanmıştır (AŞS 55/742: 467- AŞS 62/748: 614).

Belgelere göre Haseki Sultan haslarından olan Ankara Sancağı'ndaki Karakeçili ve Tevâbi' Mukataası, konargöçer Yörüklerin rusûmât ve mahsulatının *serbest üzere* zabt olunmasını öngörüyordu¹¹. Osmanlı uygulamasında idari ve mali bakımlardan padişah, sultan ve vezir vakıflarından başka; vezir, beylerbeyi,

konusu yerleşim birimleri de Türkmen kabilelerince yurt tutulmuştur. Bk. Yunus Koç, "Bozok Türkmenleri", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, s. 205.

⁸ 1530 tarihli defterde olduğu gibi, 1571 tarihli tahrir defterinde aynı isimleri taşıyan cemaatlerin büyük bir kısmının Karakeçili'ye bağlı oldukları tahmin edilmektedir.

⁹ 1571 tahririnde Uluyörük taifelerinden elde edilen gelir ise Anadolu Beylerbeyi'ne tahsis edilmişti. Yine aynı tahrir döneminde Büyük ve Küçük Haymanaların geliri sadrazam Mahmud Paşa'ya hâs olarak verilirken Aydın Beylü Yörüğü'nün gelirleri Rumeli beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya hâs olarak verilmiştir (Gündüz, 2010, s. 33).

¹⁰ Vezir Murad Paşa'nın oğlu Musa Paşa'nın uhdesinde olan yerler, H.1052/1642 yılında Bozulus, Danişmendlü ve Mamalu Türkmen Mukataaaları olarak kaydedilmiştir (BOA- MAD. 6415, s. 153).

¹¹ Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081/11 Kasım 1670 tarihinde Haseki Sultan'ın kethüdası olan İmâdeddîn, "...dergâh-ı mullâma arzuhâl idüb müşârun-ileyhânın taht-ı kazanızda vaki' Karakeçili ve Tevâbi' Hasları mefrûzü'l kalem ve maktû'ül kadem min külli'l vücûh serbest iken mîr-i mirân ve mirliva voyvodaları tarafından rusûm-ı serbestîsiz dahl eylediklerini bildirdi imdi müşârun-ileyhin hâss-ı min külli vücûh serbesttir..." (AŞS. 55/742: 467).

sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşlar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idari amirler ile diğer memur ve askerlerin has ve zeametleri, idari ve mali bakımdan bazı imtiyazlara sahip serbest tumar olarak muamele görmüştür. Bu durumda genellikle *rüsûm-ı serbestiyye* denilen *niyâbet* ve *bâd-i hevâ* adı altında kaydedilen vergiler tam veya müstakil olarak dirlik sahibine aitti¹². Karakeçili mukataasını elinde bulunduran vezirlerin, mukataa içerisinde değerlendirilen vergileri toplamakla yükümlü oldukları anlaşılmaktadır (AŞS. 62/748:614). Mukataada sözü edilen vergi kalemleri; mahsulât ve zirâat ve â‘şâr-ı şer’îyye¹³ ve rüsûmât-ı örfîyye¹⁴ ve rusûm-ı bâgât¹⁵ ve rusûm-ı arusâne¹⁶ ve rusûm-ı beytülmâl-i âmme¹⁷ ve rusûm-ı resm-i kuvvâre¹⁸ ve âdet-i aġnâm¹⁹ ve rusûm-ı mücerred²⁰ ve cürm-ü cinâyet²¹, kul ve

¹² “...mefrûzü’l kalem ve maktû’ül kadem min külli’l vücûh serbest...” biçiminde kanunlaştırılan vakıf ve has statüsü içerisinde yaşayanları dışarıdan herhangi bir ehl-i örf mensubunun müdahalesine karşı korumakla birlikte avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfîyye gibi vergilerden de muaf tutuyordu. Bk. İ. Şahin, *XVI. asırda Halep Türkmenleri*, 2006, s. 692.

¹³ Müslüman memleketlerinin tebaalarından şeran almaya hakları olan ve Müslümanların da şeran vermeleri gereken vergidir. Zekât, öşür ve haraç olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Dinî olarak mahsulden alınması gereken vergidir. Ürünün onda biri olarak kabul edilse de uygulamalarda bunun dışına çıkıldığı da olmuştur. Bk. M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 274.

¹⁴ Devletin kendi reayasından şer’î hükümler dışında örfen aldığı vergilerin hepsine birden verilen isimdir. Bu kategoride tekâlif ve avârız adı altında toplanmış birçok verginin olduğu kesindir. Bk. M. A. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 576.

¹⁵ Rusûm-ı örfîyenin tekâlif cinsinden olup bağlardan sebze yetiştirenlerden yılda bir kere sâhib-i arz tarafından maktû olarak alınan vergidir. Bazı bölgelerde dönüm başına bazı bölgelerde ise çubuk başına tahsil edilmiştir. Bk. M. A. Ünal, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶ Serbest tumarlarda sipahînin, nikâhlanan genç kız veya dul kadınlardan aldığı resimdir. Resm-i Arusâne, tekâlif-i örfîyedendir. Bk. M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 19.

¹⁷ Varisi bulunmayan dolayısıyla devlet hazinesine ait olan mirastır. Bu çeşit eşyalar belli bir süre bekletildikten sonra sahibi bulunamaz ise satılarak tutarı mal sandıklarına teslim edilirdi. Bk. M. A. Ünal, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁸ Reayanın elinde bulunan arı kovanlarının mahsulünden, yani baldan alınmaktadır. Bu vergi aynı ya da nakdî olarak da alınabilirdi. Şayet reaya arılarını beslemek için kendi tâbi olduğu timarın dışında bir başka sipahînin timar arazisine götürürse, resmin yarısını reayanın kayıtlı olduğu sipahiye, diğer yarısını da arıların otlandığı timarın sipahisine verirdi. Bk. M. A. Ünal, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁹ Koyun sahiplerinden alınan vergidir. Verginin adı resm-i koyun olarak geçse de bu dilim içerisinde keçilerden de vergi talep edilmiştir. Vergi miktarlarında küçük farklılıklar olmakla birlikte hem Müslim hem de gayr-i Müslimlerden iki koyuna bir akçe şeklinde alınmıştır. Koyun kuzulu da olsa tek bir koyun olarak kaydedilirdi. Bk. M. A. Ünal, *a.g.e.*, s. 10.

câriye-i müjdegâne-i seniyye²², bâd-ı hevâdan²³ oluşmaktadır (AŞS.59/745:840-AŞS. 81/767: 594). Vergi isimlerinden de anlaşılıyor ki, Karakeçili aşiretini konu alan mukataayı elinde bulunduran kişilerin rüsûm-ı serbestiyet üzere idari ve mali açılardan tasarruflarını sürdürmüşlerdir. Karakeçili Mukataası'nın coğrafi sınırları açısından da bir değerlendirme yapmak mümkündür. İktisat tarihçisi M. Genç'e göre "...mukataa alanlarının içerdiği vergi unsurları ile mekânın genişliği arasında genellikle ters ilişki vardır. Buna göre bölgede mukataanın kapsamı içerisinde bulunan vergi ve resimlerin çeşidi artmışsa, onun kapsadığı alan dar tutulmaktadır..." yaklaşımına dikkat edilmiş olmalıdır. (2006, s. 129).

Osmanlı iktisadî sisteminde mukataa uygulaması esasında XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve daha sonraki yüzyıllarda sürekli olarak duruma getirilmiştir. Mukataaya konu edilen gelirlerin çoğunluğu devlete ait olmakla birlikte vakıflara tahsis edilen ulufe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen ya da has olarak tahsis edilebilen mukataalar da vardır. Burada özellikle devletin uygun gördüğü her alana mukataa sisteminin uyarlandığı dikkati çekmektedir. Söz konusu mukataa gelirleri durumuna göre ticarî veya zirâî nitelikler taşıyabilmektedir. Sistemin özünde devlete ait gelir payının tahsili işi, inhisar hâline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya üretilen malı satın alma tekeli oluşturma gibi özellikler taşıyan bir yapı vardı (Tabakoğlu, 2010, s. 215). Mukataa hâline getirilen gelir kaynağına ait hasılatın kim tarafından toplanacağı konusu aynı zamanda mukataanın nasıl yönetileceği veya hangi yöntemle işletileceğine de açıklık getirir. Burada genel olarak emanet²⁴, iltizam veya ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan *emanet ber vech-i iltizam* söz konusudur. Diğer taraftan mukataa, devlete ait bir gelir kaynağı olarak tanımlanmakla beraber bu gelir devlet adamlarına has olarak da tahsis

²⁰ Rusûm-ı mücerred, başkasına muhtaç olmadan kendi geçimini temin edebilen bekâr Müslüman erkeklerden alınmaktadır. Osmanlı Kanunnâmelerinde bekârların verdiği vergi, altı akçe olarak ifade edilmiştir. Bazı bölgelerde istisna olarak bekârların vergiden muaf tutuldukları da görülmüştür. Bk. M. A. Ünal, *a.g.e.*, s. 493.

²¹ Bâd-ı hevâ grubuna ait ârizî vergilerdendir. Mirî topraklar, dirlik veya vakıf suretiyle toprak tasarruf eden hakiki veya hükmi şahıslardan alınır. Osmanlı ceza hukukuna göre suçlulardan işledikleri suçun cezasına ve zenginlik derecelerine göre alınan paradır. Bk. M. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

²² Savaşta ele geçirilen veya para ile satın alınan köle ve esirlerin alınıp satılmasından alınan vergidir. Bk. M. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

²³ Bu vergi sadece bâd-ı hevâ olarak değil, çok defa resm-i arûs, cürm-i cinâyet, niyâbet, resm-i tapu, resm-i zemîn gibi isimler altında zikredilmektedir. Söz konusu bu vergiler yıllık olarak toplanmaktadır.

²⁴ Emanet yönteminde hazine tarafından görevlendirilen ve emin denilen kişi ve belli bir memur kadrosu ile işletme söz konusudur. Emin devletten maaş alır ve zarar durumunda sorumluluk üstlenmez.

edilebilirdi. Buna göre mukataa, özel bir kişiye belirli bir bedel karşılığında vergilerin toplatılması işinin devredilmesi şeklinde uygulanan bir sistemdir.

Uygulamada madenler gibi önemli ve devlet tarafından kontrol edilmesi gereken işletmeler veya kârlı olmadığı için mültezimler tarafından tercih edilmeyen yerler emaneten yönetilmiştir (Tabakoğlu, 1985, s. 129). Mukataa devletin bir memuru eliyle, devlet adına işletiliyorsa buna emanet yöntemi denir. Vergi toplama işi veya bir işletmenin yönetimi şayet bir mültezime verilmiş yani bir özel kişiye ihale edilmiş ise, iltizamen yönetim söz konusudur. Mukataanın konusu örneğin bir verginin toplanması ise, vergi toplama masrafları çıkarıldıktan sonraki net kâr ile hazineye ödenen iltizam bedeli arasındaki fark, mültezimin kârını oluşturur. Eğer emaneten idare ediliyorsa emin denilen memur vergiyi doğrudan, görevliler aracılığı ile tahsil eder ve mültezime giden kâr hazineye kalmış olur (Cezar, 1986, s. 22). Bu sistemde de ancak vergi tahsili işinin bir maliyeti olacağı açıktır. Bazı mukataalarda ikinci bir mültezime ihale de söz konusudur. İltizam çoğunlukla üç yıllık süreler için açık artırma ile yapılır; tahvil denilen bu süre dolmadan gelir kaynağında bir artış meydana gelirse, mukataa daha yüksek bedel teklif edene verilebilir ancak ilk sahibi bu artışı kabullenirse kendi üstünde kalabilirdi (Karaman, 2004, s. 140). İncelediğimiz Karakeçili mukataası da bir has mukataası olup, iltizam sistemi ile işletilmektedir.

XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Aktarılan Sorunlar

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın başlarından itibaren coğrafi keşiflerin erken sonuçları olarak ifade edilebilecek bazı değişmelerin etkilerini hissetmeye başlamıştı. Bu bağlamda Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle olan rekabeti güney politikasını akla getirmektedir. XVI. yüzyılın ortalarında Yemen, Fas ve Kıbrıs'ın fethiyle genişlemenin yeni sınırları belirlenmişti. Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda Akdeniz'de önemli başarılar elde etmiş ve üstünlük sağlamış olmasına rağmen tam bir egemenlik kuramamıştı. Yüzyılın sonlarına doğru uzayıp giden Girit kuşatması, Osmanlılara Orta Asya'nın yolunu açabilecek Gürcistan ve İran seferleri, bölgede devletlerarası rekabeti yeniden hızlandırmıştı. Aynı yıllarda Habsburg hanedanı ile batıda başlayan savaşlarda Eğri ve Kanije'nin fethi dışında yeni toprak elde edilememesi uzun ve masraflı seferlerin artması sorunları büyütülmüştü. Savaşların uzaması mali açıdan iç huzursuzlukları da arttırmıştır.

Osmanlı Devleti bir yandan uzayıp giden savaşlarla uğraşırken, diğer yandan mali sistemin yüz yüze kaldığı sorunlarla da baş etmek zorundaydı. Burada ortaya çıkan sorun, değişen savaş teknikleri ile uzun süreli verim alınamayan savaşlardan doğan mali baskılardı. Devletin bir anlamda değişen savaş organizasyonlarına ayak uydurabilmek için değişimin finansmanını tam olarak karşılaması gerekiyordu. Ateşli silah kullanan askere karşı, Osmanlı ordusu

aşama aşama hafif ateşli süvari birliklerini oluşturmak zorundaydı. Aynı şekilde ateşli silah kullanan yeniçeri askerlerinin sayısı da hızla arttırılmıştır. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde silah kullanma ve yapımında Osmanlı Devleti mesafe kat etmiş görünmektedir. Böyle bir ortamda eskiden beri ön planda olan sipahiler gözden düşerken, merkezî olarak istihdam edilen ücretli askerlerin önem kazandıkları görülmüştür. Ateşli silahlardaki teknolojik gelişmeler XVII. yüzyılın başından itibaren devlet hazinesine ağır yükler getirmeye başlamıştır. Benzer şekilde ateşli silah kullanan ücretli askerlerin sayısında ortaya çıkan artışa paralel olarak eyalet sistemini esas alan eski sistemdeki tımarlı sipahiler önemlerini yitirmeye başlamışlardı. Böylece Osmanlı Devleti artan nakit ihtiyacına veya merkezî para ekonomisine entegre edilmeye başlamıştır (Özvar, 2003, ss. 12-14).

Savaşların uzaması ve kazanımların azalması bir yana, XVI. yüzyılın ikinci yarısında pek çok sancağın nüfusu %70-80 oranında artmıştı²⁵. Buna mukabil tarıma dayanan ekonomide, ekilebilir arazilerin miktarında ve üretimde artış yakalanamamıştı. Nüfusun artış sorunu, askerî sistemdeki değişikliklerin hazinedeki nakit ihtiyacını arttırması meselesiyle birleşmiş ve dışarıdan gelen kıymetli madenlerin oluşturduğu fiyat artışları da eklenince içeride büyük bir devalüasyon ortaya çıkmıştı. Kriz ortamının ilk sosyal yansımaları Haçova Meydan Savaşı'nda kendini gösterdi ve savaş sırasında yapılan yoklamada binlerce askerin olmadığı anlaşıldı. Savaşın akabinde asker görünüp seferde olmayanların dirliklerinin kesilmesi, firarilerin katli ve mallarının müsadere edilmesi Anadolu'da Celâlî olaylarını arttırmıştı (Öz, 2004, ss. 130-139).

²⁵ XVI. yüzyılın ilk yarısında Kığı Sancağı'nda nüfus artışı yaklaşık %80'dir. Nüfusun artmasında yaşanan huzur ortamının ve başka bölgelerden yapılmış göçlerin etkisinin olduğu ifade edilmektedir. (Bk. Y. Koç, "XVI. yüzyılın İlk Yarısında Kığı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi XVI*, 2004, ss. 129-156). Benzer şekilde XVI. yüzyılda Artukâbâd kazasının nüfus artış hızı çok daha yüksektir. Kaza dâhilinde XV. yüzyılın sonunda hane 1464, mücerred 448 iken bu sayı 1574 tarihinde hane 3036 mücerred 3325'e çıkmıştır. Artukâbâd kazasının iki tahrir arasındaki nüfus artışı hane bazında %107.37 mücerred bazında ise % 642.18 olarak gerçekleşmiştir (Bk. A. Açikel-T. Susam, "Artukabad Kazası'nın Yerleşim ve Nüfus Yapısı 1455-1600", *Tarih İncelemeleri Dergisi XVIII*, 2003, s. 13). Aynı şekilde Manisa Sancağı'nın nüfus yapısı da benzer özellikler ortaya koymaktadır. 1531-1571 yılları arasında hane sayısı 1258'den 1530'a çıkmıştır (Bk. Mehmet Karakuyu, "XVI. yüzyılda Manisa Şehrinin Nüfus Özellikleri", *Marmara Coğrafya Dergisi XV*, 2007, s. 136). Biraz daha konuyu derinleştirirsek, XVI. yüzyılda Çankırı'da nüfus artışı % 83.9, Karahisar-ı Sahib'te hemen hemen aynı süreçte % 95'lik artışlar olmuştur (Bk. A. Güneş, "Bilecik ve Çevresinde 16. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Durum", *Ankara Üniversitesi OTAM X*, 1999, s. 97).

Osmanlı taşrasında artan asayiş sorunları, eşkıyalık hareketleri olarak devrin siyasî, iktisadî ve demografik yapısını da etkilemişti (Özel, 2011, s. 187). Orta Anadolu'da özellikle eşkıyanın uyguladığı şiddet neticesinde, Karakeçili aşireti mensuplarının şikâyet mektupları mahkemelere ulaşmaya başlamıştır. Evâhir-i Ramazan/Temmuz 1589 tarihinde Karakeçili yurdu subaşısı olan Dizdaroğlu Mehmed bin Mustafa Çelebi, reayaya zulm etmeye başlamıştır. Subaşı Dizdaroğlu Mehmed'in kendi bölgesinde olduğunu ifade ettiği topraklar aslında Çukurcak Kadılığı'na ait olduğundan kadı efendi tarafından defalarca mahkemeye çağırılmasına rağmen, bir türlü yargılanamamıştır. Bu durumda Çukurcak kadısı İbrahim Efendi, yeniçerilerin düzenini sağlamakla görevli olan Ankara yasakçısı Ömer Bey bin Abdullah'ı yanına alarak subaşı Dizdaroğlu Mehmed'in üzerine gitmiş, aralarında yaşanan çatışmada yasakçının yanında bulunan askerler yaralandığı için Karakeçili Yörük subaşısının takibi son bulmuştur (AŞS. 4/690: 623).

Tahrir defterlerinde Kasaba Yörükleri içerisinde zikredilen Karakeçililerin, Celâlî olaylarının arttığı dönemde, askerî sınıftan yöneticiler de bir fırsatını bulup halkı zor durumda bırakacak hareketlere girişmeye başlamışlardır. Evâil-i Rebî'ü'l-âhir 1022/Temmuz 1613 tarihinde Karakeçili Hâssı reayasından İstanbul'a gönderilen temsilci; kendileri Ankara Sancak beyi hâssı değil iken mirliva²⁶ subaşıları üzerlerine gelüb kanuna mügâyir koyun ve kuzu ve tavuk ve sâir mallarını aldığından gayrı, karye-i mezbûrenin subaşıya olan resm-i bennakları defter-i cedîdde 12 akçe iken kendilerinden 55 akçe alınıp zulm edildiğini haber vermiştir (AŞS 14/700: 1122).

Aşiretleri kurumsal anlamda merkeze bağlayıp yönetme stratejisinde Osmanlı yönetiminin en temel aracı vergilendirme politikası idi. Vergi toplama hem devletin hem de aşiretin karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetini tanımalarını sağlıyordu. Aşiret, vergisini vererek devletin himayesini temin ediyor ve böylece meşru şekilde mevcudiyetini sürdürebiliyordu. Vergilendirme temelinde gelişen bu kurumsallaşmanın başlıca aracı ise voyvoda veya ağalar idi. Aşiret yönetiminde kethüda ve boybeyinden sonra en yetkili kişi olan voyvoda, aşiretleri idare ve kontrol etmenin etkili bir aracıydı. Voyvodaların yönetimleri sırasında bazı sorunlar da ortaya çıkabiliyordu. 8 Şaban 1028/21 Temmuz 1619 tarihinde İstanbul'dan gönderilen hükümde, topraklarında oturan ve her yıl vergilerini voyvodalarına teslim eden Karakeçili ahalisinin mallarına, kızlarına ve avretlerine el sürülmemesi emredilmiştir (AŞS. 18/704: 948).

Reaya üzerinde askerî sınıfa mensup yöneticilerin oluşturduğu baskı, Celâlî olayları ile aynı döneme denk geldiğine göre, onların sosyal karışıklıklardan faydalanmak istedikleri kesindir. Sosyal karışıklıklardan faydalanmak isteyen askerî sınıfa mensup kişilerin sayısı, XVII. yüzyıl içerisinde artarak sürmüştür.

²⁶ Osmanlı devrinde sancak beylerine verilen isimdir.

Evâil-i Receb 1029/9 Şubat 1620 tarihinde Karakeçili reayasından talep ettiği para ve erzak alamayan Sipahi Mustafa ve adamlarının yaptığı baskı, Yörüklerin şikâyet mekanizmasını kullanmasına neden olmuştur (AŞS. 18/704:847).

Celâli olaylarının arttığı yıllarda Ankara Sancağı'ndaki Yörük kadılarına yazılan ihtar mektupları hem yaşanan sıkıntıları, hem de toplumun temel geçim kaynakları hakkında bilgiler vermektedir²⁷. Askerî sınıfa mensup kişilerin reaya üzerinde kurduğu baskılar, onlardan bazı durumlarda zorla nakit para, bazı durumlarda ise koyun, keçi, kuzu, bal, arpa ve saman talebi şeklinde gelebiliyordu (AŞS. 16/702:1058).

Reayanın sürekli baskı altında tutularak zorla mallarının gasp edilmesi, zaman zaman padişaha arzuhal yazmalarına neden oluyordu. Yörükler iktisadî olarak Mart ayında eminlerine âdet-i ağnam ve rusûm-ı atıyyelerini defterlere göre vermelerine rağmen, vergiler içinde ismi hiç zikredilmeyen *zurûd-ı selâmiye* adıyla akçelerinin alındığından dolayı şikâyetçi olmuşlardı²⁸. Eminlerin halktan her sene üç kez *selamlık* adı altında vergi alması, o dönemde reayanın şikâyetlerinin temelini oluşturmuştu (AŞS 38/729: 195). Aşirette yaşanan sorunların ağırlaşmaya başladığı, yapılan şikâyet başvurularından anlaşılmaktadır. 19 Zilkâde 1032/14 Eylül 1623 tarihli bir belgede Karakeçili reayasından Tutak nâm karye sakinlerinden Arif ve biraderi Hüseyin, padişaha arzuhal göndererek ekip biçtikleri arazilerine 50 atlı konduğunu, hasat ettikleri hinta, saman ve diğer ürünlerini fazlasıyla aldıklarından *ziyâde teaddî ve tecavüz* eylediklerini beyan etmişlerdi (AŞS 38/729: 283). Karakeçili reyası sürekli olarak, *kanun-ı defter mucebince vergilerini vermeye razı iken voyvodalarının fazladan dörder beşer kuruş rusûm-ı raiyyet* talep etmelerinden yakınıyorlardı. Evâil-i Muharrem 1101/15 Ekim 1689 tarihinde Sofya'dan cevaben gönderilen fermanda, bu hususta Yörük defterlerinde ne yazıyorsa ona bağlı kalınması yönünde kadılarına tembihte bulunulmuştu (AŞS. 70/756: 204). Karakeçili voyvodaları, vezirlerin kendi haslarının yıllık gelirlerini teshil için gönderildiklerinden sadece mali bir yetkili değil, aynı zamanda aşiret mensuplarının da vekili idi. Dolayısıyla Karakeçili voyvodaları hâs sahibinin yerine vekâleten yönetimi devr alan kişilerdi. Onların aşiret mensupları üzerinde hakları vardı.

²⁷ Örneğin; "...yörükân-ı Ankara ahali dergâh-ı muallâma adam gönderüb, bunlar mîr-i mirân hassı reyası olub mîr-i mirân tarafından resm-i ağnam, cem'ine me'mûr olan Sefer nâm sipahi dâima ziyade ile üzerlerine varub koyun, kuzu, bal ve bağ ve arpa ve saman, yonca, kaz ve tavukların aldığından zûlm ve teaddîye uğradıklarını..." ifade etmişlerdir. Evâsıt-ı Şaban 1025/28 Ağustos 1616 (AŞS. 16/702:1058).

²⁸ Ehl-i örfün reyadan vergi talep etmesi Osmanlı hukukunda bid'at kavramı ile ifade edilmektedir. Bid'at olarak zikredilen vergiler evvelden olmayan sonradan ortaya çıkan vergilerdir.

XVII. yüzyılın son yıllarında ise Karakeçili Mukataasının voyvodası²⁹ Süleyman Ağa ibn-i İbrahim Ağa, mukataa bölgesindeki tahsilatını arttırabilmek için ilgili ilgisiz hemen herkesi dava etmeye başlamıştır. Voyvoda Süleyman Ağa, Çukurcak kazasına bağlı Avcılar nâm karyede oturan Mevlüt Bey ibni Sefer’i dava ederek onun sahip olduğu 1200 oğlak ve keçisinden rusûm-ı raiyyet ve âdet-i ağnam talep ettiğini ama bunu ödemeye yanaşmadığını iddia etmiştir. Mevlüt Bey savunmasında; “mukataa-i mezbûre reayasından olduğunu inkâr eylediğinden mâ ‘adâ babam mezbûr Sefer’in babası Mustafa Bey ebnâ-i sipahîden olmağla rusûm-ı raiyyet ve rusûm-ı âdet-i ağnam virmek lazım gelmez” diyerek yükümlülüklerini belirtmiştir³⁰. Yapılan şikâyetten çeşitli hususları tespit etmek mümkündür. XVII. yüzyılın sonlarına doğru voyvodaların baskısının³¹ devam etmesi bir yana, Ankara Sancağı dâhilinde kırılık alanlarda oturan Yörüklerin ellerinde oldukça büyük miktarlarda hayvan bulunmaktadır.

Anadolu’da sürekli hâle gelen eşkıyalık ile voyvodaların uyguladığı baskının aynı döneme denk gelmesi, reayanın hakkını aramak için bölge kadısından veya padişahın yardım taleplerini arttırıyordu. Mukataanın Ahmed Ağa ibn-i Mehmed’in kontrolünde olduğu dönemde vekili Süleyman Ağa ibn-i İbrahim Ağa, Katırcızâde Abdullah ibn-i Mehmed Çavuş ve Abdullah’ın tımar arazilerinin kendilerine ait olduğunu iddia etmiştir. Davacı Süleyman Ağa ibn-i İbrahim Ağa, Katırcızâde Abdullah ibn-i Mehmed Çavuş ve Abdullah’ın kullandığı arazilerden her sene 5 müd İstanbulî hinta/buğday ve şâir/arpa ve

²⁹ Voyvodalar padişah hassı olan konargöçerlere ait bölgelerde mali bakımdan mukataaya verilen yerlerin vergilerini toplarlardı. Hükûmet tarafından tayin edilen voyvodalar, vergi tahsili ve yerine ulaştırılmasından sorumluydu. Voyvodalar cemaate dışarıdan gelenlere müdahale eder, onları geri eski yurduna yönlendirirdi. Öte yandan kendi aşiretinden eşkıyalık yapanlar olursa onları da adalete teslim ederlerdi (Gündüz, 2010, s. 47). Voyvodaların esas işleri vergi toplamak olsa da bazı durumlarda verginin azalmaması için çeşitli yollarla halkın durumunu kontrol ettirirlerdi. Örneğin seyyid kökeninde olan bir kişi; “hashâ-i sâdâttan olmağla resm-i raiyyet ve sâir tekâlif-i sâikadan muaf ve müsellemler ile mesnûn-ı yedime emr-i âlî ‘itâ olunmuştur” diyerek kendisini savunmuştur (AŞS. 84/770:360).

³⁰ 12 Safer 1110/20 Ağustos 1698 tarihinde mahkeme tarafından yapılan tetkik neticesinde Mevlüt Bey ibn-i Sefer’in ifade ettiği şekilde babası tarafından sipahi olduğu anlaşılmıştır (AŞS. 78/764: 60).

³¹ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim mukataaya malikâne usulüyle mutasarrıf olan Hüseyinzâde Hazinedar’ın, Ayaş kazasına bağlı Başbükü karyesinden Süleyman Ağa bin Abdülmennan ve Mehmed Bey ibn-i Osman’ı, Çukurcak kazasına bağlı Karahüseyin karyesinde bulunan Doğanşah mezraası ile ilgili mahkemeye vermesi buna örnektir. Hüseyinzâde Hazinedar’ın talebi adı geçen kişilerin kullandıkları yerlerin Karakeçili Mukataası’nın alanına girdiği yönündeydi. Ancak Ankara kadısının verdiği karar, onunla aynı görüşte olmadığını ortaya koymaktadır (AŞS.78/764:300).

15'er kuruş öşr-i bağ ve celebiye ahz eylemeleri nedeniyle adı geçen kişilerden 20 Malatya müdü hinta ve şair ve 60 kuruş öşr-i bağ ve penbe/pamuk talebinde bulunmuştur. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde ifade edilen arazilerin Süleyman Ağa ibn-i İbrahim Ağa'nın iddia ettiği gibi Karakeçili Mukataası'na ait olmadığı anlaşılmıştır³² (AŞS. 78/764: 302).

Reaya üzerinde sürdürülen yönetici baskısı çeşitli bölgelerde ve çeşitli kurumlar üzerinde ortaya çıkabiliyordu³³. Voyvoda Süleyman Ağa ibn-i İbrahim'in, Kayaş nâm mahalde içerisinde değirmen ve iki kıta sofa bulunan hayrâtın sahibesi Muhsine Kadın'ı dava etmesi buna örnektir. Adı geçen arazileri ve üzerindeki yapıları Hacı Bayram Velî Vakfî'ndaki cüzhanlara vakfetmiş olan Muhsine Kadın'ın, değirmen ve sofalarından voyvoda Süleyman Ağa'nın rusûm ve öşür talebinde bulunması, kadı efendiye dava olarak intikal etmişti (AŞS. 78/764: 179). Benzer şekilde Karakeçili Mukataası yöneticileri Ahi Şerafeddin Evkâfî'na evladiyet üzere mutasarrıf olan Es-seyyid Abdülhâdi Efendi ve Es-seyyid Mehmed Efendi'yi Şorba kazasının Semerözü nahiyesine bağlı Başsemer mıntıkasının a'sâr-ı şer'iyeye ve rusûmları yüzünden mahkemeye vermişlerdi (AŞS.94/780:219).

Karakeçili reayasının nasıl yönetildiği sorusunun cevabı yöneticilerinin tavrından anlaşılabiliriyordu. Voyvodaların fazla vergi talep etmesi, reaya ile aralarındaki esas anlaşmazlıkları oluşturuyordu. Bu durumda voyvodalar baskı yapan, buna karşın reaya baskı gören kişiler durumuna gelmektedir. Örneğin Karakeçili reayasından olup Ankara şehrinde oturan Osman, Bayram, Recep ve Mustafa, Güneşli karyesinden Elhâc Ahmed, Bursal (?) karyesinden Ahmed ve İbrahim, Kızılcaşar karyesinden Hüseyin ve Ebubekir, Karataş karyesinden Ömer ve Mustafa, Kemerci karyesinden Mehmed ve Mahmud, Kiriş Karyesi'nden Mehmed, Mustafa, Pir Veli ve Muslu, voyvodalarına her yıl kendi rızalarıyla öküzden yarım kuruş rusûm, 35 re's davardan bir kuruş âdet-i ağnam, murûr-ı esâmî başına 4'er kuruş resim rağbet ve 10 re's koyundan bir kuruş âdet-i ağnam verirlerken, kendilerinden ziyade bir kuruş talep ettiği için voyvodaları Ali Ağa ibn-i Murad'ı dava etmişlerdi³⁴ (AŞS. 71/757: 117).

Sonuçta Karakeçili reayasının oluşturduğu mukataa, idarî ve malî açılardan serbestiyet üzere yönetilmiştir. Aşirete ait gelirlerin toplanmasında voyvodalar

³² Yine Kasaba nahiyesine bağlı Odabaşı nâm karyede bulunan 9000 akçe tımara sahip olan Bali Bey ibn-i Mir Budak'ın yüz seneden beri kullandığı tımar topraklarının mukataa bölgesi dâhilinde kaldığını ifade eden Süleyman Ağa ibn-i İbrahim'in şikâyeti diğerlerinden farklı değildi (AŞS. 78/764: 167).

³³ "...Haymana-i Sağır nahiyesinde vaki' Kocalar Yaylağı, Çavuşlu Yaylağı, İzbeyli Yaylağı, Sarıbozlak Yaylağı cemâ' bu dört yaylak mukataa-i mezbure toprağından olup a'sâr ve rusûmı bana aittir deyü..." vergi toplamaya çalışmışlardır. 20 Cemâziye'l-evvel 1098/ 3 Nisan 1687, (AŞS. 66/752: 752).

³⁴ Olayın 18 Cemâziye'l-âhir 1102/19 Mart 1691 tarihinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

ön plana çıkmasına karşın onların usulsüz uygulamaları şikâyetlere konu olmuştur. Bu durumda Osmanlı padişahlarına intikal eden usulsüz uygulamalarla ilgili şikâyetler, mukataa alanında oturan reayanın mallarının zorla alındığını ortaya koymaktadır. Şikâyet hakkını kullanan Yörükler, yöneticilerinin kendilerinden fazladan para toplamasına göz yummuş olsalar bile daha sonra haklarını mahkemelerde aramışlardır.

Nüfus Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin iskân yerlerini sık sık ve keyfi bir şekilde değiştirmesi söz konusu olmadığına göre acaba bu kişilerin hangi etkilerden dolayı yatay hareketliliğe girişmişlerdir sorusunu sormak gerekmektedir. İdarî uygulamalara bakıldığında Osmanlı Devleti'nde toplu yer değiştirmelerin bazı hususiyetler çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre toplu iskân değişikliklerinin genellikle bir bölgedeki kıtlık, salgın hastalık, eşkıya baskınları gibi felaketler sonucunda yaşandığı görülmektedir. Resmî kayıtların diliyle *âfet erişmemişse* reyanın vergi düzenini bozması, toprakları boş bırakıp dağılması mümkün değildir. Buradan da anlaşılıyor ki devletin toprak ve raiyyet üzerindeki kontrolü onların vergi dairesi dışına çıkmasına izin vermemektedir. Bir hanenin başka bir yere göçüp yerleşmesi veya izini kaybettirmesi vergi toplamada zorluk çıkaracağından ya özel izne bağlı olmakta ya da söz konusu göç hareketinin üzerinden on yıl süre geçmiş olması gerekmektedir (Gündüz, 2009, ss. 137-138).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan gelişmeler, Anadolu'da ciddi sosyal karışıklıklar doğurmuş ve nihayetinde şiddet ve demografik değişime neden olmuştu. Geçmişten beri konargöçer özelliklerini sürdüren, sahip oldukları araziler üzerinde yaz ve kış mevsimlerinde yer değiştirip duran gruplar, ortaya çıkan Celâlî olaylarından etkilenmeye başlamışlardır. Orta Anadolu'da Ankara Sancağı dâhilinde bulunan Karakeçili Mukataası bölgesinde yaşayan reyanın yöneticileri ve onun adamları tarafından oluşturulan baskı ve eziyet yüzünden Yörükler yeni arayışlara girişmişlerdir. Karakeçili reayasına mensup bazı aileler kendilerinden daha çok vergi talep edilmesi ve yaşanan Celâlî belirsizliği yüzünden kırsal bölgelerde hayatı sürdürmenin zorlaşması üzerine bağlı buldukları topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Güvenlik endişesiyle yapılan bu yer değiştirmeler, o zamana kadar süregelen idari ve iktisadi sistemi bozmaya başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren gittikleri yerlerde perakende ve perişan bir vaziyette kaçarak yaşamaya çalışan cemaat mensuplarının geri getirilmesi merkezî idarenin en önemli sorunu olmuştu (Gündüz, 2010, s. 56).
Örneğin 20 Muharrem 1083/16 Mayıs 1672 tarihli fermanda;

...Karakeçili hâssı reayasının çoğu tahrir-i cedidden sonra kalkub kadîm yurdlarını bırakub nefsi-i Ankara'da ve etrafında sakin olmalarıyla hukuk-ı rusûmları asîr ve müşârun-ileyhimin mahsulüne kesîr ve noksan terettüb eyledüğün bildirüb defterde mukayyed hâss-ı mezkûrun raiyyet ve raiyyet

oğullarından olub hâlâ sakin oldukları yerlerde müceddeden hane-i avârıza kayd olmayanları kânun üzre ma'rifet-i şer'le voyvodalarına kaldırdub kadîm-î karyelerine nakl ve iskân ettirilmek babında ... emirname gönderilmişti³⁵ (AŞS.56/742: 1132).

Osmanlı Devleti'nin uygulamadaki temel hassasiyeti eskiden beri var olan tımar düzeninin sürdürülmesine yöneliktir. Bunun için her daim yerini yurdunu terk eden grupların eski mekânlarına geri getirilmeleri konusunda sık sık uyarılar yapılmıştır.

Eşkıyanın ve mültezimlerin uyguladığı kronik baskı, reyanın içinde yaşadığı toplumda nereye giderlerse gitsinler statülerinde değişime neden olmamasına rağmen, onların kaçışlarını engelleyememiştir. Anadolu'da yaşanan yer değiştirmeler bölgelere göre farklılık göstermesine rağmen ortalama %20-40 arasında olduğu ifade edilmektedir (Özel, 2011, s.193). Benzer sebeplerden dolayı başka memleketlere giden Karakeçili aşireti mensupları ya eski aşiretleri içine geri gönderilmeye çalışılmışlar ya da geri döndürülmeleri mümkün olmadığı durumlarda ise kendileri için tayin edilmiş vergileri, bağlı buldukları kaza dâhilinde ödemek zorunda bırakılmışlardı (Gündüz, 2010, ss. 43-44). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti tımar sisteminin geçmişte olduğu gibi yine işlerliğini sürdürmesini istemektedir. Devletin toplumu belirli bir mekânda tutma endişesinin arkasında özellikle sistemin bozulmasına yönelik hassasiyetinin olduğunu belirtmek gerekir. Toprak düzeninin özelliğini yitirmesi doğrudan doğruya üretimin yok olmasına ve bunun sonucunda da kaosun geleceğini bilen devlet adamları, kadimden beri var olan toprak düzenin sürdürülmesini talep etmişlerdir.

³⁵ Sicillerde isim isim Karakeçili Mukataası reayasının isimleri sayılmıştır "...hazine-i âmiremde mahfuz olan defterlere nazar olundukta Karakeçili Hâss-ı reayasından olub hâlâ Medine-i Ankara'da sakin İbrahim ve Bayram ve El-hâc Osman ve Mahmud ve Halil ve Seyyid ve Abdülaziz ve Şaban ve Receb ve Abdullah ve Nasuh nâm kimesneler ve sairleri 1083 senesinde hâss-ı mezbûre voyvodası olan Ahmed tarafından vekil-i şer'î olan Şahin zîde kadruhum Medine-i mezbûrede sakin reayayı kadîm-î karyelerine nakl ve iskân ettirmek için emr-i şerif ihrâc hâss-ı mezbûre reyasını kadîm-î karyelerine iskân ettirmek istedikte tâife-i mezbûr Medine-i mezbûreye azimetimiz babamız ve kendilerimiz 70-80 seneden berü tutân ve her birimiz ehl-i sanayi' ve emlakın sahibi olub kadîm-î karyelerimizde asla emlak ve arazilerimiz olmamağla nakl ve iskânda her birimiz mutazarrır olmağla Medine-i mezbûrede olub hâss-ı mezbûreye gadr olmamak için şehirde sakin olan reayadan esami başına emlakta beher senede üç selamiyeden birer kuruş ve baş harcıdan birer kuruş cem'â dört kuruş ve mücerreden kezâlik kadîm-î eyyamda verdikleri üzere biz dahi minvâl-i meşrûh üzere vermeye razıyız deyü hüccet-i şer'î verdikleri mahallinde kaydolunduğu mestûr ve mukayyedir..." 3 Safer 1084/20 Mayıs 1673 (AŞS. 56/742:1025).

Vergi veren Karakeçili reayasının bir kısmının doğudan batıya veya Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya doğru kaçışları yaşanan sıkıntılara bağlı olarak hızlanmıştır. Konargöçerlerin yer değiştirmeleri güvenlik sebebiyle yapıldığı için bazen en yakın kazada veya şehirde, bazen de çok uzak memleketlerde son bulabiliyordu. Aşiretlerin yer değiştirmesi başka bir açıdan bakıldığında, Yunus Koç'un ifadesiyle devletin azalan kapasitesini ortaya koyuyor görünse de özünde bazı yeni fırsatlar da sunuyordu. Toplumun alt kesimlerinin dinamik unsurlar olarak konargöçerlerin askerî ve dinî alanlara yönelmesi yeni gelişen yeni bir alandı (2005, s. 239). Orta Anadolu'da yaşayan Yörükler arasında yer değiştirmeler çok sık yaşanmaya başlayınca aşiretlerin bölünmesi de söz konusu olmuştu. Öyle ki, evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1083/Temmuz 1672 tarihinde Karakeçilü Tevâbi' Muktaası'nın vergi tahsil ettiği sahalara başka bölgelerden gelip yerleşen grupların olması, vergi düzeninin sağlıklı işleyebilmesi için bunların eski yurtlarına geri gönderilmelerini gündeme getiriyordu³⁶. Bu durumda gelenlerin genellikle nerede avarıza kayıtlı iseler oraya "...kaldırılıb kadîmî sakin oldukları karyelerine gönderilmeleri..." emrediliyordu (AŞS.55/741:530).

Aşiret mensuplarının yer değiştirmesinde uygulanan yöntemler dönemlere göre farklılık göstermektedir. Evâsıt-ı Safer 1088/Nisan 1677 tarihinde karyelerini terk eden Karakeçililerin 10 seneden fazla bir yerde sakin oldukları anlaşılan kişileri yerlerinden kaldırmak *tekâlif-i hilâf-ı kânun* sayıldığı için yaklaşık 20 seneden beri Ankara'da oturanlar hakkında hiçbir şey yapılamadığını göstermektedir. Öte yandan Karakeçili reayası yöneticilerle pazarlık ederek eski yurtlarına geri gönderilmemeleri karşılığında senede 5 kuruş vermeyi de taahhüt etmişlerdi (AŞS.59/745:893). Görüldüğü üzere XVI. yüzyılda bölgede yaşayan Yörüklerin sayısı hızla artmış olmasına rağmen, Celâlî ve voyvodaların baskıları neticesinde yerleşim düzeninde ciddi bir kırılma, dağılma meydana gelmişti.

Netice itibarıyla, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da ve Suriye'de artan Celâlî isyanları³⁷ devletin iç güvenliğinde önemli sorunlar oluşturmuştur. Orta

³⁶ Örneğin; "...Haymana-i sağır nahiyesine tabî' Sayam (?) nâm karye âmâlinden Hızır bin Selam ve Piri nâm kimesneler mahzarında dava ve takrir-i kelim idüb mezbûr Hızır mukataa-i mezbûre reayasından olmağla 1111 senesine mahsub olmak üzere edası lazım gelen resm-i raiyyeti taleb eylediğimde edadan imtinâ' ider, sual olunub takrîr virilmek matlubumdur dedikde mezbûr Hızır mukataa-i mezbûre reayasından olduğunu inkâr idecek..." (AŞS.79/765:522).

³⁷ Celâlî isyanları ve yerel idarecilerin keyfî tutum ve zorbalıkları sonucu huzursuzluk ve göçler konusunda bk. Çağatay Uluçay M., *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı: XI, 1944; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlık ve Düzenlik Kavgası, Celâlî İsyânları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.

Anadolu Bölgesi'nde görülen sosyal karışıklıklar, devletin iktisadi düzenini de etkilemiştir. İsyanlara karışan kişilerin yakalanması ve cezalandırılması konusunda başlangıçta ciddi önlemler alınamamış olması, XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde huzursuzlukların artmasına yol açmıştır³⁸. Sonuçta artan iç karışıklıklardan en fazla etkilenen kırsalda yaşayan reaya olduğu için onlar, yerlerini yurtlarını terk ederek şehirlere ve kazalara doğru göç etmeye başlamışlardı. Daha güvenli olduğunu düşündüklerinden dolayı yer değiştiren Karakeçili aşireti mensupları ne yeni yerleştikleri sahalara ne de geri gönderildikleri eski topraklarına tam olarak alışabilmişlerdi. Anadolu içinde yaşanan bu nüfus hareketliliği, daha çok şehirlere yani güvenli bölgelere doğru yapılmış olsa da olaylar neticesinde kırsal bölgelerdeki nüfus hızla azalmıştır (Özel, 1993, s. 114; Öz, 1999, s. 794).

XVII. yüzyılın ilk yarısında devam eden bu iç karışıklıklar Orta Anadolu Bölgesi'nde çok yönlü tahribata neden olmuştu. Celâli olaylarının bölgede sadece nüfus göçüne sebep olmadığı, aynı zamanda gelişmelerin sonucu olarak vergi gelirlerinde uzun süreli düşüslere neden olduğu kesindir. Kaçan kişilerin ister normal reaya isterse vakıf reayası olsun, çıkan olaylar neticesinde bunlar yüzünden topyekûn bir vergi azalmasının yaşandığı muhakkaktır. Reayanın yaşanan isyanlar nedeniyle güvensiz bir ortamda ticaret veya tarım faaliyetinde bulunmasını beklemek güçtür. Gerek toprağın ekilmeden kalması, gerekse mahsulün talan edilmesi sonucu tarımsal üretimin düşmesi, hububat fiyatlarında ani ve aşırı bölgesel fiyat artışlarını gündeme getirmişti. Bu yüzden yüzyılın ilk yarısında gerek ekilen arazilerin miktarı, gerekse ekili arazilerden elde edilen verimin azaldığı çeşitli bölgeler üzerine yapılan araştırmaların ortak sonucudur³⁹. Dolayısıyla yaşanan Celâli olaylarının Orta Anadolu'da bulunan mukataalar üzerindeki etkisi, mukataa defterlerinde gelir düşüşleri olarak yansımıştır⁴⁰.

³⁸ Yapısı itibarıyla XVII. yüzyıl uzun ve masraflı savaşların yapıldığı dönemdir. Girit'in fethinin yaklaşık 25 yıl sürmesi ve yüzyılın ortasında başlayan Erdel İsyanı yıllarca devam etmiştir.

³⁹ Örneğin Konya'da Mevlana Celaleddin-i Rumi Vakfının 17. yüzyılın ilk yarısında mali durumu kötüleşmiş ve onyıllarca vakıf maliyesi düzelmeye göstermemiştir. Mevlana Celaleddin-i Rumi Vakfı belirli bir ölçüde Konya bölgesinde tarımsal koşulları yansıtacak kadar büyük bir vakıftı. Bu vakfın mali tarihi konusunda Suraiya Faroqhi, "Agricultural Crisis and the Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)", *Turcica* XX, 1988, p. 43-69. Ayrıca Kayhan Orbay, *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*, Viyana Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.

⁴⁰ Örneğin Amasya'da bulunan Sultan II. Bayezid Evkâfi'na bağlı arazilerin gelirleri 1659 yılında, 1600 yılına göre % 64, mukataa ile işletilen bölgelerden elde edilen gelirleri ise yine, %50 oranında azalmıştır (Orbay, 2001, s. 71).

Mukataanın İktisadi Yapısı

Osmanlı uygulamasında Karakeçili mukataası iltizam sistemini ön plana çıkararak malî yapısını buna göre şekillendirmiştir. Sicil kayıtlarına bakıldığında, Karakeçili Mukataası'nın XVII. yüzyılın ilk yarısında iltizam usulüyle, yüzyılın sonlarında ise gelişen iktisadi şartlara bağlı olarak malikâne⁴¹ sistemine geçerek reayayı yönettiği görülmektedir (AŞS. 28/714: 643-AŞS.79/765:522). XVII. yüzyılın ilk yarısında Karakeçili mukataası üzerinde, Celâlî olaylarının olumsuz yansıdığı, bilançolarından anlaşılmaktadır. Grafik I'den anlaşıldığı kadarıyla, olayların yaşandığı dönemde 25-40000 akçe aralığında bulunan gelirler, 1665 yılından sonra hızla 71000 akçe seviyelerine tırmanmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında bölgede Celâlî olaylarının azalmasıyla birlikte iktisadî sistem dengeye gelmeye başlamış ve mukataa gelirleri de buna bağlı olarak hızla artmaya başlamıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında mukataa gelirlerinde görülen artışlar sadece Karakeçili bölgesine ait değil aynı zamanda bölgesel olarak bir yükselmeyi ifade etmektedir⁴².

Karakeçili ve Tevâbi' Mukataası'nın ihale edilmesi hakkında sicillerde pek çok kayıt vardır. 21 Ramazan 1046/16 Şubat 1637 tarihli belgede mukataanın, 31. Bölükte Silahdâr olan ve yevmî 20 akçe ulûfesi olan Mustafa'ya senelik 32333 akçeye tevcih olunmuştur. Aynı yıl içinde mukataanın başka bir talibinin çıktığı belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre 115. Bölükte yevmî 22 akçe ulûfesi olan Yeniçeri Zülfikâr Abdullah, mukataa bedeline 8000 akçe zam yaparak senelik 40333 akçeye almış ve mukataa bedelinin 30000 akçesini de peşin olarak ödemişti. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Karakeçili Tevâbi' Mukataası'nın dışarıdan başka taliplerinin olması, yıl içerisinde mukataa bedelinin yeniden revize edilmesine olanak sağlıyordu (AŞS. 28/714. 643). Bu yıllarda askerî sınıftan olan yeniçerilerin vergilerin tahsili işine el attıklarını göstermektedir.

Karakeçili Mukataası'nın iltizam bedelleri genellikle üçer yıllık sürelerle mültezimlere verilmiştir. Ancak mukataa sürelerinde istisnalar da yaşanmıştır. Örneğin 3 Şevval 1029/1 Eylül 1620 tarihinde Osman Ağa'ya 3 yıllığına, ertesi yıl yapılan başka bir sözleşmeye göre de Hamza Çavuş'a senelik 25833 akçe

⁴¹ Karakeçili mukataası ele aldığımız dönemde mukataa sistemiyle yönetilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru mukataa sistemi yerine mali açıdan malikane sistemine geçildiği görülmektedir. Araştırmamızın alanına girmese de malikane sistemi, bir kimseye yönetim tasarrufunun hayat boyu verilmesi anlamına gelmektedir. Arazinin yönetimine sahip olanlar bunu satamaz veya miras bırakamazlardı. Bu uygulamaya şekline ber- vech-i malikane denirdi. Bk. M. A. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 2011, ss. 441- 442.

⁴² Aynı şekilde Amasya'da bulunan Sultan II. Bayezid Evkâfi'nin gelir bilançoları, XVII. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar hızla artmaya başlamıştır (Orbay, 2001, s.73).

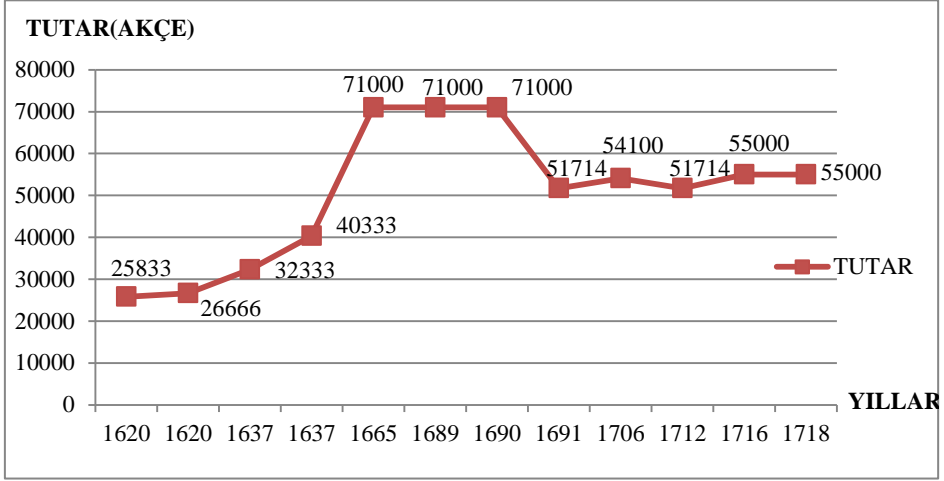
bedelle 6 yıllığına verildiği anlaşılmaktadır (AŞS. 19/705:1574). Öte yandan mültezimler aldıkları ihalelerin ödemelerini ağırlıklı olarak taksitle yapıyorlardı. Sicil kayıtlarında sık sık *nısf-ı peşin* veya *bir kîse peşin* tabirlerinin kullanılması, taksitle ödeme uygulamasının olduğunu ortaya koymaktadır (AŞS.72/758:469-AŞS.51/737:618). Görüldüğü üzere taksitle yapılan ödemelerde söz konusu bedelin üç taksitle bölündüğünü göstermektedir⁴³ (AŞS.87/773:739). Mukataa bedeli için yapılan ilk ödemenin, bazı belgelerde peşinat, bazı belgelerde ise malikâne mukataa sistemi uygulandığı için muaccele olarak yazıldığı dikkati çekmektedir (AŞS.84/770: 109). Mukataada verilen peşinatın arkasından kalan kısmın her zaman eşit taksitler içermesi söz konusu değildi. Örneğin 5 Safer 1128/30 Ocak 1716 tarihinde Ahmed Ağa, 51714 akçelik mukataa bedeline, 3286 akçe zam yapmış, buna karşın peşinat olarak sadece 200 kuruş vermişti. Devlet, mukataa bedellerinin tahsilinde sorun yaşanmaması için kefil uygulaması sürekli hâle getirdiğinden, bu durum sözleşmelerde mutlaka belirtilirdi (AŞS.90/776:595).

Osmanlı Devleti'nde paranın değerinde yaşanan değişimler ve iktisadi sorunlar sebebiyle Karakeçili ve Tevâbî Mukataasını deruhte edenlerin akçe karşılığı olarak hangi para birimiyle ödeme yapacakları ve o para biriminin akçe karşılığının ne olduğu belgelerde mutlaka zikredilirdi. 1103 senesinde mültezim Hüseyin Ağa'ya verilen beratta bu hususlar ayrıntılı olarak belirtilmiştir⁴⁴ (AŞS.16/702: 1058).

Mukataanın gidişatı açısından en önemli göstergelerden birisi mültezimlerin yıllık olarak ödediği meblağları artırıp arttırmadıkları hususudur. Zira mukataa bedelinin artıyor olması veya mukataayı almak için yeterli miktarda mültezimin ihaleye girmiş olması, devrin iktisadî durumunu ortaya koyabilecek en önemli göstergedir. XVII. yüzyılın başlarında mukataa bedellerinin arttırılmasıyla ilgili sicillerde birkaç kayıt bulunmasına rağmen aynı yüzyılın sonlarında işler değişmeye başlamıştır. Özellikle Karakeçili reayasının topraklarından kalkıp gitmesi ve başka yerde ikamet etmeye başlaması mukataanın geleceğini belirleyen en önemli olaylardan birisi olmuştur (AŞS. 56/742: 1132- AŞS. 59/745: 893).

⁴³ 24 Muharrem 1124/3 Mart 1712 tarihinde 51714 akçe olan mukataa bedeli üç eşit taksitle bölünerek ödeme talep edilmiştir. İlk taksidin peşin ödendiği belgede kaydedilmiştir.

⁴⁴ Buna göre 1 kuruş 120 akçe, 1 frengî altını 300 akçeye, şerifi ve Engürüs altını 270 akçe, pare Mısırî 3 akçeye olmak üzere tahsil olunacağı ifade edilmişti (AŞS. 72/758: 469).

Grafik 1. Karakeçili Mukataası'nın Akçe Cinsinden Yıllara Göre Gelirleri

Aşiret nüfusunun azalması ve reyanın başka bölgelerde iskânı bundan sonra mukataa bedellerinin azalmasına da yol açmıştı. Bu bağlamda, 14 Cemâziye'l-evvel 1103/2 Şubat 1692 tarihli bir belgede Karakeçili Mukataasını elinde bulunduran Emin Ali Ağa'nın, divân-ı hümâyuna sunduğu arzuhal meseleyi çok net bir biçimde özetlemektedir. Belgeye göre Emin Ali Ağa; "...yekünü çorak ve bâ-hâsıl olmağla..."⁴⁵ mukataa bedelinin bir miktar indirilmesini talep ediliyordu. Senelik malı 71000 akçe olan Karakeçili Mukataası'nı mezbûr Emin Ali Ağa uhdesine almış ve bu meblağın 24000 akçesini peşin olarak ödemişti. Mukataa alanının; "...ziyade çorak ve zâl..." olması nedeniyle tahammülü olmadığını ifade eden mültezim Emin Ali Ağa, 71000 akçelik bedelden 20000 akçe indirim talep etmiştir (AŞS.71/757: 497). Osmanlı uygulamasında sicil kayıtlarında şimdiye kadar Karakeçili aşireti ile ilgili, vergilerin tahammül sınırlarını zorladığına dair bir şikâyet yapılmamıştır. Burada ilk defa mukataayı uhdesinde bulunduran Emin Ali Ağa'nın döneminde böyle bir gelişme yaşanmıştır. Esasen bu gelişme, ekonomik gücün kaybedilmesi neticesinde durumun başkente bildirilmesinden sonra gerçekleşmiş bir vergi indirimidir. Mukataanın geleceği açısından bu tarih oldukça önemli bir değişimi sembolize etmektedir. Zira Şubat 1692 sonrasında yapılan mukataa artırımalarında ihale bedeli bir daha 71000 akçe seviyelerine çıkamamıştır.

Karakeçili ve Tevâbi' Mukataası'nın 1130/1718 yılında ise ihalede alıcısı çıkmadığı için vergilerin toplanması işi biraz gecikmişti. Daha önceki yıllarda

⁴⁵ Belgede ifade edildiğine göre Karakeçili aşiretinin reyası dağılmış durumdadır. Sicillerde o tarihe kadar arazinin çorak, gelirinin az olduğu ile ilgili şikâyetlere hiç rastlanılmamıştır. Dolayısıyla ilk defa ifade edilen hususlara göre mukataa gelirlerinin azalma eğilimini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

55000 akçe geliri olan mukataayı o yıl kimse derûhte etmemesi⁴⁶ üzerine, sonradan eski mültezim Es-seyyid Osman'a geçmiş senedeki fiyattan verildiği göstermektedir (AŞS. 93/779:304).

Karakeçili ve Tevâbî' Mukataası'nın genel seyri, o yüzyıldaki Osmanlı iktisadi yapısının özeti mahiyetindedir. Yaklaşık olarak XVII. yüzyılın ilk 40 yılında düşük seyirli bir yükseliş söz konusu iken, 1665-1690 yılları aralığında Anadolu coğrafyasının şartlarında görülen belirli düzelmeye bağlı olarak gelirlerin arttığı görülmektedir. 1690 yılı sonrasında ise Karakeçili ve Tevâbî' Mukataası'nın iktisadi gelişim seyri yeniden 50000 akçe seviyelerine çekilmiş ve XVIII. yüzyılın ilk yirmi yılında da aynı düzeyde kalmıştır. Demek oluyor ki Karakeçili ve Tevâbî' Mukataası'nın XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk 40 yılı arasındaki iktisadi görünümü benzerlikler içermektedir. Buna karşın 1650-1690 döneminde ise yeniden bir toparlanma sürecinin yaşandığını göstermektedir.

Sonuç

Tahrir defterlerine göre, Ankara sahasında yaşayan Karakeçili aşiretinin nüfusu, XVI. yüzyılda hızla artmaya başlamıştır. Mukataaya bağlı reaya sayısının hızla artması, her zaman gelirlerin artacağı anlamına gelmemektedir. Zira o yıllarda ortaya çıkmaya başlayan Celâlî olayları, beklenmedik şekilde gelirlerin azalmasına neden olmuştur. Genel olarak Orta Anadolu Bölgesi'nde bulunan işletmelerde görülen gelir azalmaları, Karakeçili ve Tevâbî' Mukataası'nın mali tablolarına da yansımıştır. Yüzyılın ilk yarısında gelirlerin azalmasını sadece Celâlî olaylarına bağlamak doğru değildir. Celâlî olaylarının ortaya çıkmasına bağlı olarak toplumda görülen bozulma emarelerinden faydalanmak isteyen aşiret yöneticilerinin halka uyguladıkları baskıları da görmek gerekmektedir. Karakeçili reayası üzerindeki Celâlî baskısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik, kırsal bölgelerde yaşayan reayanın bir kısmının voyvoda veya sipahilerin baskısından kurtulabilmek için şehirlere doğru göç etmesine yol açmıştır.

İncelenen dönemde Karakeçili reayası kendilerinden daha çok kanun harici ve keyfî uygulamalarla aşırı vergi talep eden vergi eminlerini veya voyvodalarını şikâyet etmişlerdir. Buna mukabil Osmanlı merkezî idaresinin Karakeçili reayasına yapılan vergi zulmünü önlemeye çalıştığı yine belgelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı merkezî idaresi voyvodaların fazladan vergi talebinde bulunmalarını için söz konusu yöneticileri sık sık uyarmıştır. Hatta bu voyvodalara daha tayinleri sırasında aşiret mensuplarının ne kadar vergi vereceklerini resmî olarak belirtmiştir. Böylece Osmanlı idaresi gerek aşireti

⁴⁶ "...1130 senesinde henüz kimesneye deruhte olunmadığı mukîd bulunmağın..." (18 Rebî 'ü'l-âhir 1130/21 Mart 1718).

yönetenlerin ve gerekse yönetilenlerin sorumluluklarını bilmeleri için gerekli uyarıları yapmıştır.

İdari ve mali bakımdan Karakeçili aşiretinin vergileri hâs mukataası statüsünde olduğu için bu topraklar üzerinde rusûm-ı serbestiyet söz konusudur. Bu sisteme göre örfi vergilerin tahsili işi de mukataaya aittir. Mukataada XVII. yüzyılın ilk yarısında düşük eğilimli, ikinci yarısı ise ilk yarısına göre artış gösteren malî tablo karşımıza çıkarmıştır. Gelirler açısından bakıldığında XVII. yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında mukataada büyük gelir farklılıkları yaşanmıştır. 1620 yılında mukataa gelirleri 25000 akçe civarlarında iken düzenli bir artışla, 1665 yılında gelirler 71000 akçeye çıkmıştır. Esasında XVII. yüzyılda kurumların iktisadî yapısında görülen bu değişim, diğer mukataa işletmelerinde de mevcuttur. Öte yandan mukataanın mali yapısı 1665 yılından 1691 yılına kadar geçen sürede en yüksek seviyeye çıkmıştır. Sonuçta Karakeçili ve Tevâbi' Mukataası'nın reayası, baskılar ve kırsal bölgelerde yaşanan sorunlar nedeniyle yerleşim düzenini bozmuş ve bir kısmı başka bölgelere kaçırmıştır. Bu durum sadece toplum içerisinde kırılma ve dağılma meydana getirmemiş aynı zamanda, Karakeçili mukataasının yıllık gelirlerinde değişimlere neden olmuştur.

Kaynakça

- Ankara Şer'iyye Sicilleri(AŞS). 147700- 16/702- 18/704- 19/705- 28/714- 37/723- 38/729- 51/737-55/741- 55/741- 56/742- 59/745- 62/748- 66/752- 67/753- 70/756- 71/757- 72/758- 76/762- 78/764- 79/765- 81/767- 84/770-87/773- 90/776- 93/779- 94/780-95/781-96/782- 98/784
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. BOA. MAD.-9-
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Tahrir Defteri-117-
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. BOA. MAD-438-
- Açikel, A. ve Susam, T. (2003). Artukabad Kazası'nın Yerleşim ve Nüfus Yapısı 1455-1600. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII(1),1-23.
- Afyoncu, E. (2000). Ulu Yörük (1485-1574). *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 1-7). Tarsus.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I*. Ankara: Barış Yayınları.
- Aksoy, E. (2004). Günümüz Kırıkkale Karakeçili Yörüklerinin Aşiret Yapısı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. I, 37-52.
- Arıkan, M. (1958). *H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla Metin Tesbiti)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara.
- Bulduk, Ü.(1997). İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXX, 37-52.
- Erdoğan, E. (1995). Ankara Yörükleri (1463, 1523/30, 1571 Tahrirlerine Göre). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, XVIII, 119-135.

- Ergenç, Ö. (1995). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Faroqhi, S. (1988). Agricultural Crisis and the Art of Flute-Playing: The Wordly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652). *Turcica*, XX, 43-69.
- Genç, M. (2006). Mukataa. *DİA*. XXXI,129-132.
- Gündüz, T. (2010). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Güneş, A. (1999). Bilecik ve Çevresinde 16. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Durum. *OTAM*, X, 89-118.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (2003). Anadolu'da Türk Aşiretleri ve Karakeçililer. *Oğuz Geleneği Çerçevesinde Tarihten Günümüze Karakeçililer*. (İ. Özçelik, Ed.). Kırıkkale.
- İnalçık, H. (1993). The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role. *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*. Bloomington.
- Karaman, D. (2004). XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Malikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler. *Bilig*, XXIX, 139-176.
- Koç, Y. (2000). Bozok Türkmenleri. *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, 195-209.
- Koç, Y. (2004). XVI. yüzyılın İlk Yarısında Kığı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVI, 129-156.
- Koç, Y. (2005, Güz). Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 231-245.
- Orbay, K. (2001). *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case of Bayezid II's Waqf in Amasya (1594- 1657)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Orbay, K. (2007). *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul.
- Öz, M. (1999). Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539- 1642). *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı III* içinde (ss. 787- 794), Ankara.
- Öz, M. (2004). Osmanlı Siyasi Tarihi. *Selçuklular'dan Bugüne Tarih El Kitabı* içinde (ss. 99-140). (A. N. Turan, Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özçelik, İ. (2004). *Oğuz Geleneği Çerçevesinde Tarihten Günümüze Karakeçililer*. Kırıkkale.
- Özel, O. (1993). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi, Department of Middle Eastern Studies.
- Özel, O. (2011). The Reign of Violence: the Celalis (c.1550-1700). *The Ottoman World* in (pp. 184-202). (C. Woodhead, Ed.). London-New York: Routledge.

- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Saydam, A. (2000). XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler. *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 217-230).
- Soyudoğan, M. (2011). Devlet ve Eşkıya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkıyalığı. *Kebikeç, XXI*.
- Sümer, F. (1950). Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller. *İktisad Fakültesi Mecmuası, IX*, 437-507.
- Sümer, F. (1952). XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış. *İktisad Fakültesi Mecmuası, XI*, 518-522.
- Sümer, F. (1953, Mart). Bozoklu Oğuz Boylarına Dâir. *DTCFD, XI*(1), 65-103.
- Sümer, F. (1993). Karakeçili. *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIV*, 178-179.
- Şahin, İ. (2006). *XVI. Asırda Halep Türkmenleri*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şakul, K. (2012, Temmuz). Bir Çalıştayın Ardından 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm. *Toplumsal Tarih, 223*, 22-37.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Osmanlı Mâliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tablo 1. Karakeçili Mukataası'nın Mültezimleri ve Gelirleri

Tarih	Yönetici	Mukataa Bedeli	Kaynak	Kaç Yıllık Verildiği
3 Şevval 1019/ 1 Eylül 1620	Osman Ağa	25833 akçe	AŞS. 19/705: 1574	3 yıl
3 Şevval 1019/ 1 Eylül 1620	Hamza Çavuş	26666 akçe	AŞS 19/705: 1574	6 yıl
21 Ramazan 1046/ 16 Şubat 1637	Silahdâr Mustafa	32333 akçe	AŞS. 27/713: 748	yıllık
21 Ramazan 1046/ 16 Şubat 1637	Yeniçeri Zülfikâr Abdullah	40333 akçe	AŞS. 28/714: 643	yıllık
22 Zilkâde 1060/ 16 Kasım 1650	İsa Ağa		AŞS. 37/723: 69	
12 şevval 1075/ 28 Nisan 1665		71000 akçe	AŞS. 51/737: 118	yıllık
12 Şaban 1098/ 23 Haziran 1687	Mehmed Ağa		AŞS. 67/753: 325	
8 Şevval 1100/ 26 Temmuz 1689		71000 akçe	AŞS. 70/756: 153	yıllık
4 Şevval 1101/ 11 Temmuz 1690	Ali Ağa ibn-i Murad(voyvoda)	71000 akçe	AŞS. 70/756: 117-179	yıllık
28 Zilhicce 1102/ 22 Eylül 1691	Ali Ağa ibn-i İnayetullah		AŞS. 71/757: 341- 497	yıllık
22 Rebî'ü'l-evvel 1103/ 13 Aralık 1691	Hüseyin Ağa	51714 akçe	AŞS. 72/758: 469	yıllık
Gurre-i Şaban 1107/ 6 Mart 1696	Muhsinzâde		AŞS. 76/762: 588	yıllık
Gurre-i Şaban 1107/ 6 Mart 1696	Ebubekir Haseki		AŞS. 76/762: 590	yıllık
22 Cemâziye'l evvel 1110/ 26 Kasım 1698	Süleyman Ağa ibn-i İbrahim		AŞS. 78/764:179	yıllık
24 Şevval 1110/ 25 Nisan 1699	Hüseyinzâde Hazinekar		AŞS.78/764:300	yıllık
26 Cemâziye'l-evvel 1112/ 8 Kasım 1700	Ahmed Ağa ibni Abdullah		AŞS. 79/765: 522	yıllık
Evâil-i Mart 1114/ 4 Haziran 1702	Pirizâde Ali Ağa		AŞS.81/767: 594	yıllık
7 Şevval 1117/ 22 Ocak 1706	Es-seyyid Ali Çelebi ve Es-seyyid Mehmed Çelebi	54100 akçe	AŞS. 84/770: 109	yıllık
13 Rebî'ü'l- âhir 1118/ 25 Temmuz 1705	Es-seyyid Hüseyin Ağa		AŞS. 84/770: 360	
24 Muharrem 1124/ 3 Mart 1712	Şehsuvarzâde Mehmed Ağa ve oğulları	51714 akçe	AŞS. 87/773: 739	yıllık
5 Safer 1128/ 30 Ocak 1716	Ahmed Ağa	55000 akçe	AŞS. 90/776:595	yıllık
26 Rebî'ü'l- âhir 1130/ 29 Mart 1718	Es-seyyid Osman	55000 akçe	AŞS. 93/779: 304	yıllık
25 Receb 1131/ 13 Haziran 1719	Ahmed Ağa bin Süleyman		AŞS. 94/780: 219 AŞS. 96/782:370	yıllık
8 Cemâziye'l-âhir 1132/ 17 Nisan 1720	Ahmed Ağa bin Süleyman		AŞS. 95/779: 266	

